

Industrispionasje for 300 år sia – eller ”ei god røverhistorie”?

Kvikneverket var i drift fra omkring 1630 til 1812. Det fins en modell av ei hestevandring som var brukt der. Denne har gått under navnet ”Konsta”, eller ”Den store gebel”. Det er knytta en muntlig tradisjon til denne, som forteller ei utrolig historie om internasjonal industrispionasje for kanskje over 300 år sia. Men stemmer historia som fortelles?

«Konsta» eller «Den store gebel» er en modell av ei hestevandring. Modellen er omkring 45 centimeter høg.

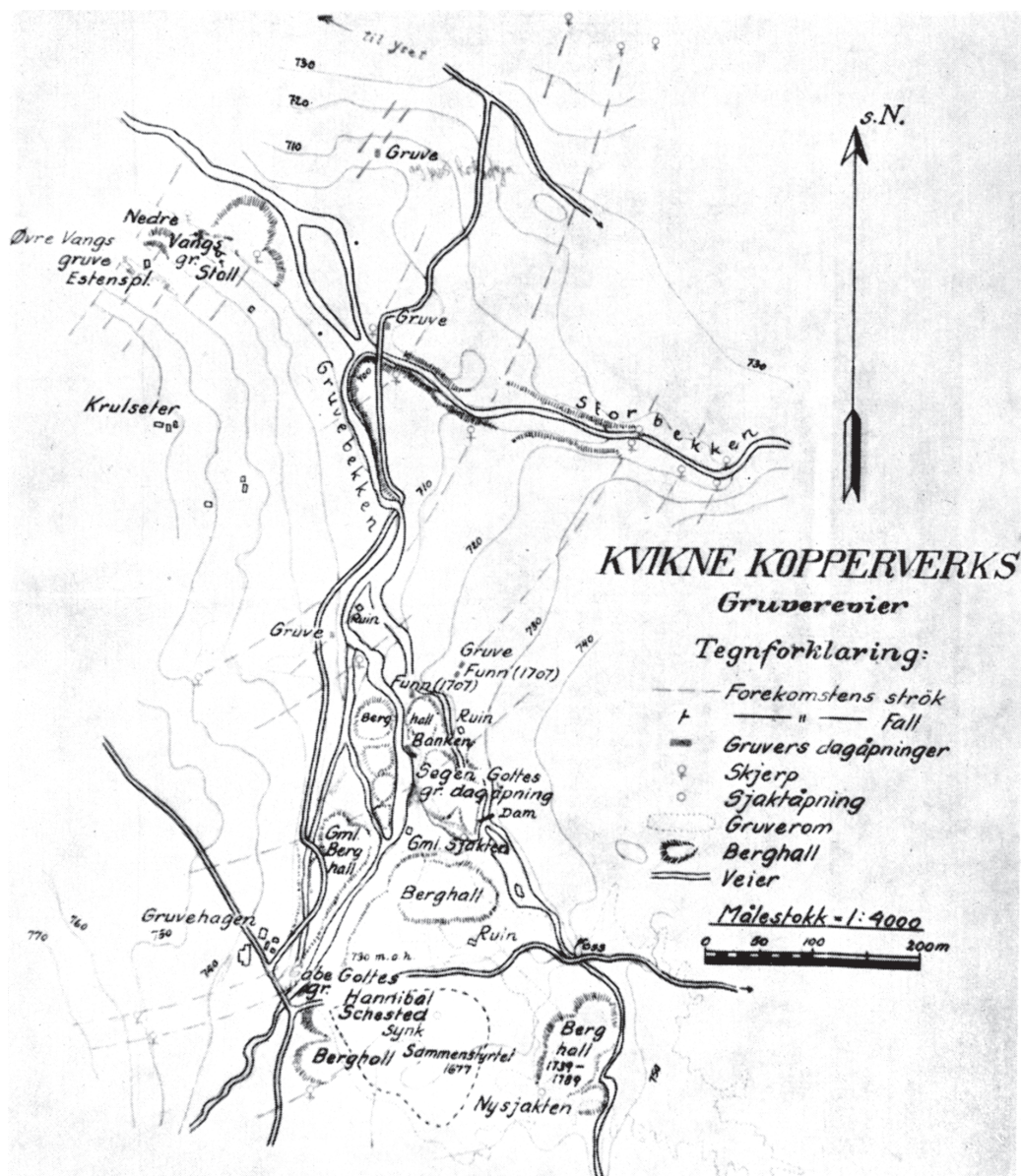
Foto: Arild Alander / Nordøsterdalsmuseet.

Historia om ”Konsta”

Bygdetradisjonen om ”Konsta” sier at Kvikneverket ikke hadde noen hjelpemidler for heising av malmen i den nye loddsjakta ved Segen Gottes gruve, men at de hadde fått rede på at Falunverket i Sverige hadde bygd ei avansert heisanordning. Derfor vart det sendt i vei en kar til Falun for å spionere og finne ut hvordan dette maskineriet var bygd.

Ved Falunverket spilte denne personen tulling og vart derfor sett på som mindre begavet. Det fortelles at han hadde klærne på seg bakvendt og at han satt att og bak på hesten. Derfor vart han ikke tatt alvorlig, og dermed ikke hindra i å oppholde seg i nærheten av heismaskineriet. Og så stakk han til skogs i blant og spikka små modeller av de forskjellige delene i maskineriet og gjemte disse. Når han så hadde alle delene ferdig, samla han dem sammen og dro tilbake til Kvikne. Dermed hadde Kvikneverket en modell av denne heisanordninga og kunne bygge en likedan ved gruvene på Kvikne.

Ei overlevering av denne historia forteller at personen som dro til Falun på dette spionasjeoppdraget het Ivan og var fra Hansplassen, en liten plass nord for Oddengardene ved gruveområdet på Kvikne. Det fortelles også at dette

Kart over gruveområdet på Kvikne. Fra Olav Tryggve Hagen: Kvikne. Ei bygdebok. Band II. 1951.

heisverket var strengt hemmelig i Falun, og at onde makter ville ødelegge de som røp hemmeligheten. Men denne kviknedølen klarte altså å lure svenskene! Tradisjonen forteller ikke noe mer om denne personen.

Noe av bygdetradisjonen sier også at delene vart sendt til Tyskland og satt sammen der. Ellers har ikke tradisjonen noen form for datering av denne hendelsen.

Nedskrevet

Det fins flere muntlige overleveringer av historia, med litt forskjellige detaljer. Den vart også nedskrevet for omkring 40 år sia. Sommeren 1963 vart nemlig ”Konsta” tatt med til Elverum på ei stor reiselivsutstilling, og til dette arrangementet vart historia skrevet på et stort pappstykke og stilt ut sammen med modellen, som visstnok vakte atskillig oppmerksomhet blant de som besøkte messa.

Den nedskrevne versjonen er etter Ingebrigt Didrikshaug, født 1901, død 1977. Både han, og far og farfar hans, var kjent for å ha god greie på historia. Faren Mikkel Didrikshaug var en sentral person i arbeidet med den gamle Kvikneboka.

Kvikneverket

Gruvedrifta på Kvikne kom i gang omkring 1630 eller noe tidligere – 1632 blir gjerne brukt som det offisielle ”fødselsåret” til Kvikneverket. Hovedgruva het Gabe Gottes – Guds Gave. Ei anna viktig gruve het Segen Gottes, eller Prestens gruve, som visstnok var drevet av presten Hans Lauritsen før 1632. Det var også flere gruver i området, blant anna Vangsgruvene.

Kvikneverket var eldre enn Rørsverket, og var også det største i noen år. Men på slutten av 1600-tallet gikk det nedover med drifta. Det var sågar helt stillstands noen år omkring århundreskiftet. Men fra 1708 vart det ny drift att, dog aldri i samme omfang som i de første tiåra. Under Storofsen i 1789 rant hovedgruva full av vatn, og sia var det bare ei svært redusert drift på noen mindre forekomster fram til omkring 1812.

Gruveområdet ved Kvikne kobberverk i dag. Foto: Leif Vidar Gullstad.

Gabe Gottes rasa sammen i 1677 og vart utilgjengelig, men aller først på 1700-tallet vart det drevet inn ei skråsjakt fra den lågere liggende Segen Gottes for å komme inn på malmen under Gabe Gottes. Her vart det anlagt en gjøpel – ei hestevandring – for opptransporten av malmen fra gruva. I Segen Gottes hadde det også vært drevet ned ei loddsjakt på 1600-tallet, men i 1732 starta en arbeidet med ei stor loddsjakt som fikk navnet Nysjakta, i motsetning til den gamle som vart kalt Gammel-sjakta. Nysjakta var ferdig i 1739 og var visstnok bortimot 150 meter djup.

Det skal også nevnes at Kvikneverket i 1710 fikk bygd Norges første kjerrat. Ordet kommer av tysk Kehrrad som betyr vendehjul, og det er nettopp et dobbelt overfalls vasshjul med skovlene hver sin vei, slik at en ved å slippe vatnet på den ene eller andre delen kan snu hjulets dreieretning. Kjerraten vart brukt til å heise malm i ei loddsjakt.

Er tradisjonen troverdig?

Så blir jo spørsmålet: stemmer den muntlige tradisjonen med virkeligheta? Det en ser med en gang, er at den heisinnretninga «konsta» er en modell til, skulle stå ved ei skråsjakt. Dermed synes ikke tradisjonen om at den stod ved Nysjakta å stemme, for det var ei loddsjakt.

Også historiker ved Norsk Bergverksmuseum på Kongsberg, Bjørn Ivar Berg, fastslår dette: "Modellen viser utvilsomt en hestegjøpel for heising av stein i en skråsjakt – ikke i en loddsjakt, hellingen ser ut til å være omkring 30 grader, så allerede her reiser det seg spørsmål om det kan være riktig at den har stått ved Nysjakta." Han påpeker

dessuten det faktum at denne maskintypen hadde vært vanlig ved tyske og andre bergverk helt sia middelalderen, og nevner at i Falun hadde hestegjøpel vært i bruk fra 1540-åra. Ved Kvikneverket var det mange tyske bergfolk helt fra starten av, og de måtte kjenne til hestegjøpelen. Samtidig konstaterer han at modellen ikke synes å avvike fra standard konstruksjoner.

Det kan nevnes at det var drøfta å ta i bruk hestegjøpel ved Kvikneverket i 1650-åra, men at det ikke kan fastslås at dette skjedde før en god del år seinere, etter at sølvverket på Kongsberg hadde begynte med hestegjøpel i 1670 og Rørosverket to-tre år deretter.

Så kan en jo spørre seg: er dette ei sammenblanding på et vis? Kvikneverket bygde som nevnt Norges første kjerrat i 1710, og kanskje bygdetradisjonen egentlig var knytta til denne, og at "Konsta" altså ikke hører sammen med denne historia? Kjerrat var innført ved Falunverket i 1590-åra, så det kunne sjølsagt gå an at det var denne det vart spionert på. Men faktum er at kjerrat var kjent i Tyskland lenge før, så de tyske bergfolka i Kvikne måtte også kjenne til dette maskineriet. Tanken om at historia heller kunne være knytta til kjerraten synes altså heller ikke å være særlig sannsynlig.

"Konsta" er så vidt omtalt i bergingeniør Ragnvald Størens uferdige og utrykte manuskript "Kvikne kobberverks historie". Han skriver at vertikalsjakta (i Segen Gottes?) vart fornya av byggmester Sven Aspaas fra Røros i 1770-åra. Han sendte da en modell av ei hestevandring til heising av vatn og malm til Kvikne, og denne var kalt "den store gebbel" eller "konsta". Her har vi altså

tydeligvis den virkelige opprinnelsen til "konsta". Men det står videre at denne hestevandringa vart plassert over Nysjakta, som imidlertid er ei loddsjakt. Men det kan jo være at Aspaas sin modell var av ei heisinnretning til ei skråsjakt, men at den var brukt som grunnlag for å bygge hestevandring til ei loddsjakt på Kvikne?

Det kan altså synes som at bygdetradisjonen om "Konsta" ikke kan stemme. Nå skal en ikke kimse av gammel muntlig tradisjon – det vil alltid være en større eller mindre del av det som fortelles som har rot i virkeligheten, og så er det lagt på noen lag eller blitt borte noen ting gjennom overføringa fra person til person gjennom tidene. Men her blir det altså veldig vanskelig å tro helt på tradisjonen – den blir nærmest "ei god røverhistorie".

Om forfatteren

Arild Alander, f. 1958. Bosatt i Folldal. Museumskonsulent ved Nordøsterdalsmuseet, med hovedansvar privatarkiver og bibliotek. Har en stor lokalhistorisk produksjon bak seg (bøker, hefter og artikler).